

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

- 1. Сутність і зміст теорії національної безпеки.**
- 2. Історія розвитку концепції національної безпеки України.**

Рекомендована література: [1-20, 59, 63, 71, 74, 81, 94, 96].

1. Сутність і зміст теорії національної безпеки.

Проблема забезпечення національної безпеки є сьогодні центральною із стратегічно значимих для розвитку країни. У ній фокусується вся складність процесу перетворень в Україні, будучи і умовою, і метою реформування держави. Умовою тому, що глибокі перетворення вимагають зосередження всіх сил і засобів на вирішенні творчих завдань. Їх відволікання на нейтралізацію або парировання загроз суттєво ускладнює, а деколи робить неможливим успішне просування по обраному шляху. Забезпечення національної безпеки певною мірою є метою реформування, зміст якого має бути підпорядковане зміцненню суверенітету, територіальної цілісності країни, створенню внутрішніх і зовнішніх умов, що гарантують стабільність і сталий поступальний розвиток особистості, суспільства і держави.

Актуалізація в кінці ХХ ст. проблеми безпеки, крім іншого, виявила відсталість вітчизняної теоретичної думки в цій галузі. Вкрай невеликі масштаби підготовки фахівців системного характеру в цій сфері.

Без ясного усвідомлення того, що являє собою соціальна природа поняття «безпека», які її джерела, рушійні сили, цілі, неможлива подальша діяльність із забезпечення безпеки. Не випадково з найдавніших часів кращі уми людства б'ються над вирішенням завдань для стабільного суспільства, про природу загроз безпеці та шляхи їх подолання.

Прагнення до безпеки стало однією із спонукальних причин об'єднання древніх людей в суспільство. Інтенсивність і масштаби цієї потреби постійно зростали: безпека, від зародження цивілізації виступала найголовнішою метою діяльності окремих індивідуумів, а в подальшому - всього суспільства і держави. Так, ще в ХІХ в. вчені відзначали: «Необхідність особистої і майнової безпеки викликає до життя державу, в цій необхідності держава знаходить найголовніше роз'яснення свого існування, вона ж вказує державі основну його мету і призначення».

Це ж стверджував і Сократ ще за 400 років до нашої ери, говорячи про необхідність захисту держави, як про одну із спонукальних причин його створення.

Безпека не існує сама по собі, ізольовано, у відриві від загальної людської життєдіяльності. Вона тісно пов'язана з усіма сторонами життя людини і суспільства, корінним завданням якої є забезпечення свого існування і розвитку.

У цьому зв'язку особливу значимість набуває пізнання таких об'єктів, що розвиваються, як людина, суспільство і держава, сутність і найтісніша взаємозалежність двох найважливіших функцій суспільного буття -

існування (і розвитку) і самозбереження (і безпеки) людей. Фактично розвиток і безпека - дві сторони процесу життя суспільства.

Нерозривність функції розвитку та безпеки пояснюється, насамперед, єдністю всіх процесів людської діяльності, розподіл яких на окремі сфери, галузі, напрямки носить умовний характер, що полегшує пізнання реальності, але не має до неї відношення.

Ще в Давньому Римі чітко виділялися ці дві корінні функції людини і суспільства. Цицерон, наприклад, на перше місце, мабуть, з урахуванням конкретних умов суспільного життя того часу, висував функцію безпеки. Він говорив: «Перш за все, кожному виду живих істот природа дарувала прагнення захищатися, захищати своє життя ... уникати всього того, що здається шкідливим, і набувати, і добувати собі все необхідне для життя».

Первинним є розвиток, безпека - вторинна й покликана забезпечити розвиток, захистити його від різного виду загроз.

Здатність до розвитку складає одне з загальних властивостей матерії і свідомості. Аналіз механізмів розвитку суспільства вимагає глибокого вивчення його внутрішньої будови, його організації та функціонування.

Закони діалектики як загальної теорії розвитку діють і в суспільстві, але в специфічних формах, ще недостатньо вивчених. Соціальна форма розвитку являє собою вищий, найбільш складний спосіб розвитку об'єктивної реальності, що відрізняється цілеспрямованістю, єдністю об'єктивного (матеріального) і суб'єктивного (ідеального) розвитку. Соціальна форма розвитку в найбільш виразній формі показує, що розвиток - є інтегративний процес зростання складності і багатства змісту, як на рівні суспільного життя в цілому, так і на рівні розвитку окремої особистості. Саме інтегративний характер соціального розвитку проявляється в накопиченні матеріального і духовного багатства суспільства, ускладненні, виникненні нових елементів, функцій, зв'язків, відносин в суспільній системі.

Розвиток припускає збільшення можливостей і ресурсів людини, суспільства і держави в різних сферах буття. Воно забезпечується правовими, політичними, економічними та іншими засобами, що не порушують вироблених людством механізмів функціонування і відтворення життя.

Вторинність безпеки анітрохи не применшує її ролі і значення в об'єктивній дійсності.

Іншими словами, без забезпечення безпеки всяка людська діяльність виявляється безцільною. Тому вивчення проблем національної безпеки в порівнянні з іншими напрямками пізнання більшою мірою відповідає і сприяє розумінню суспільства як єдиного, нерозривного цілісного організму. Саме ця обставина, з одного боку, пояснює величезну складність пізнання проблем забезпечення безпеки і слабку розробленість багатьох її теоретичних і практичних аспектів, а з іншого боку породжує такий високий інтерес до проблем безпеки з боку мало не всіх галузей науки, в першу чергу суспільних.

У наших же теорії і практиці проблема розвитку людини і суспільства, на жаль, розглядається у відриві від проблем безпеки. В результаті досі

розвиток і безпеку представляють у вигляді незалежних, паралельних, непересічних напрямків людської діяльності.

Іншою важливою особливістю в розумінні відносин між розвитком і безпекою є ненавмисне, а частіше продумане і цілеспрямоване змішання або підміна цих понять. Об'єктивна основа для цього є: багато завдань, що стоять перед нашою країною в області суспільного розвитку і в галузі забезпечення безпеки, часто близькі і схожі.

Висока значимість функції забезпечення безпеки пояснюється тим, що вона активно впливає на формування напрямків і можливі рівні розвитку в тій чи іншій сфері життєдіяльності. До того ж в сучасних умовах рівень безпеки значною мірою визначається рівнем розвитку. Безпека забезпечується всієї сукупної міццю держави. Але ця залежність далеко не лінійна і детермінована. Природно, чим більше розвинена країна в різних напрямках, тим більше у неї можливостей забезпечення своєї безпеки. Але реалізація цих можливостей на практиці може бути далеко не адекватною, і високий рівень розвитку ще не гарантує настільки ж високого рівня безпеки.

Більш того, за своєю суттю та змістом задачі розвитку та забезпечення безпеки завжди мають протилежну спрямованість. Розвиток органічно вимагає постійного розширення, оновлення, інновацій в тих чи інших сферах діяльності суспільства. Безпека ж вимагає стабільності існуючого положення, обмеження всякого роду новацій, особливо ризикованих.

Звичайно, реальний взаємозв'язок між розвитком і безпекою носить більш складний діалектичний характер, оскільки ці дві найважливіші функції життєдіяльності суспільства тісно пов'язані між собою і окремо здійснюватися в принципі не можуть, будучи як би двома сторонами однієї медалі.

Незважаючи на те, що в нашій країні є маса науково-дослідних інститутів, всі вони займаються вивченням лише окремих тих чи інших областей життєдіяльності нашого суспільства, комплексним ж вивченням безпеки України не займається жоден науковий центр. У той же час в США налічується більше 150 наукових центрів, що спеціалізуються на комплексному вивченні теми безпеки нашої та інших післярадянських країн. В результаті вони краще нас розбираються в тих процесах, які відбуваються в нашому суспільстві.

Основною причиною такого становища слід визнати, що в нашій країні, на жаль, і до 1917 року, і в радянський період фактично не існувало науки про суспільство і тим більше про людину, про закони їх розвитку та безпеки.

Відповідно до принципів історичного матеріалізму суспільне буття визначалося як сукупність матеріальних суспільних процесів, існуючих незалежно від волі і свідомості індивіда чи суспільства в цілому. Люди були відокремлені від суспільних процесів, незалежних від них, незважаючи на всі спроби визнати активну роль діяльності людей, які є не тільки продуктами обставин, але й можуть активно змінювати ці обставини. А адже саме відсутність справді наукового аналізу дій держави в тісному взаємозв'язку з

вмістом соціальних процесів і станом суспільства, як складової, розвитку соціальної системи, в кінцевому підсумку призвело до втрати Радянською державою соціально-організуючих і управлінських властивостей. В результаті порушилася взаємодія між основними ланками державних органів і між суспільством і державою.

Поняття «безпека» як складне багатогранне соціальне явище має конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма формами і напрямками взаємодії в системі «природа - людина - суспільство». При цьому найбільшу значимість представляє змістовна сторона різноманітних взаємодій між елементами даної системи. Вони відображають процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія обумовлює розвиток всіх об'єктів навколишньої дійсності. Саме взаємодія протилежностей є джерелом, основою і кінцевою причиною виникнення, саморуху і розвитку.

Категорія «взаємодія» є важливою в процесі пізнання природних і суспільних явищ, базою системного підходу до пізнання світу і суспільної практики у всіх сферах життєдіяльності, в тому числі сфері безпеки. Тому стосовно до практичних потреб найбільш загальним слід визнати поняття «безпека життєдіяльності».

Безпека життєдіяльності - це захищеність матеріального світу і людського суспільства від негативних впливів різного характеру. Як випливає з визначення, об'єктами безпеки життєдіяльності є природа, людина і суспільство. Виходячи з даної структури об'єктів, безпека життєдіяльності можна класифікувати таким чином.

Безпека існування людини або особиста і майнова безпека є захищеність людини від негативних впливів різного характеру, здатних завдати шкоди його організму та майну.

Цей вид безпеки забезпечується дотриманням людиною певних інстинктивних або вироблених досвідом норм і правил поведінки у виробничій діяльності, повсякденному житті, побуті. Сюди відносяться протипожежна безпека, безпека на транспорті, безпека праці і т.д.

Безпека навколишнього середовища - це захищеність людини і навколишнього середовища від негативних впливів природного та техногенного характеру. Вона забезпечується вивченням і пізнанням природних явищ та профілактичними заходами на випадок стихійних лих різного характеру.

Названі види безпеки життєдіяльності відносяться до людини як біологічної суті і відображають необхідність захисту закладених природою його фізіологічних потреб, в першу чергу потреби в самозбереженні.

Саме ці види безпеки життєдіяльності з самого зародження людини і цивілізації і досі знаходилися і знаходяться в центрі уваги людей, а багатьма навіть повністю ототожнюються з загальною категорією «безпека». Забезпечення цих видів безпеки життєдіяльності є областю теоретичної та

практичної діяльності ряду наук і спеціальних інститутів суспільства і держави.

В даний час в структурі безпеки життєдіяльності основна визначальна, системо-утворююча роль належить національній безпеці або безпеці нації.

Національна безпека або безпека нації є захищеність життєво-важливих інтересів особи, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий поступальний розвиток країни. При цьому під захищеністю розуміється здатність збереження об'єктом або системою (природа, людина, суспільство, держава та ін.) Своєї якісної визначеності і можливості виконання своїх функцій в умовах впливу негативних факторів.

Поняття, об'єкти, суб'єкти і принципи управління національною безпекою.

Україна створює основи своєї національної безпеки і оборони, виходячи з власних національних інтересів. Якраз тому Конституція України в ст. 17 зараховує до найважливіших завдань держави забезпечення національної безпеки і оборони - це справа всього українського народу.

Під **національною безпекою** розуміється стан країни, завдяки якому система державно-правових і громадських гарантій забезпечує реалізацію суверенітету, конституційного порядку і територіальної цілісності держави, всебічний розвиток і захист інтересів усього населення країни від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб.

Національна безпека є складним багатоаспектним поняттям і включає такі види безпеки: політичну, економічну, військову, державну, інформаційну, науково-технологічну, економічну, епідемічну, фінансову, пожежну, продовольчу, безпека культурного розвитку нації.

До **об'єктів національної безпеки** відносяться: національні інтереси, національні цінності, структурні елементи системи національної безпеки, їх властивості і відносини, які захищаються від загроз. Виходячи з цього, виділяються **три рівня основних об'єктів безпеки**:

- Громадянина (людини) - його права і свободи;
- Суспільства - його духовні та матеріальні цінності;
- Держави - його суверенітет, конституційний порядок, територіальну цілісність і недоторканність кордонів.

До **суб'єктів національної безпеки** треба віднести носіїв властивостей, що забезпечують захист об'єктів безпеки.

Основним суб'єктом національної безпеки є держава, яка, згідно з Конституцією України (ст. 3, 27, 28, 29), забезпечує безпеку кожної людини і громадянина, їхнє життя, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканність на території України, а також своїм громадянам та за її межами.

Держава виконує свої функції у сфері національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової влади, недержавні організації та громадян. Забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави

здійснюється на основі розмежування повноважень основних суб'єктів системи національної безпеки.

Український народ - громадяни України всіх національностей на виборах, референдумах, а також через органи державної влади та місцевого самоврядування висловлюють і реалізують своє бачення національних інтересів України, способів їх захисту, привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни .

Верховна Рада України у межах своїх повноважень, визначених у ст. 92 Конституції України, здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки.

Президент України, згідно ст. 103 Конституції України, як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України і Верховний Головнокомандувач Збройними силами України і Голова Ради національної безпеки і оборони України забезпечує головне керівництво у сфері національної безпеки і оборони України.

Рада національної безпеки і оборони України згідно ст. 107 Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, координує і контролює діяльність органів державної влади у сферах національної безпеки та оборони.

Відповідно до ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України, як вищий орган виконавчої влади, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, забезпечення обороноздатності, національної безпеки, громадського порядку і боротьби із злочинністю. Важлива роль відводиться міністерствам і іншим центральним органам виконавчої влади, які в межах своїх повноважень, наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування забезпечують реалізацію законів України, указів Президента України та інших правових актів. У сфері національної безпеки забезпечують створення, підтримку в готовності і застосування сил і засобів забезпечення національної безпеки, а також управління їх діяльністю.

Конституційний Суд України - вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів у сфері національної безпеки і дає офіційне їх трактування. Суди загальної юрисдикції - здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки України, а прокуратура України здійснює свої повноваження у сфері національної безпеки.

Національний банк України розробляє і здійснює емісійно-кредитну політику в інтересах національної безпеки України.

Згідно ст. 17 Конституції України важлива роль у здійсненні національної безпеки належить військовим організаціям держави, до яких відносяться: Збройні Сили України; Служба безпеки України; Внутрішні війська; прикордонні війська; органи та підрозділи Міністерства внутрішніх справ України; військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справі захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи - які в межах своїх повноважень забезпечують

оборону України, захист її суверенітету, територіальну цілісність і недоторканність її кордонів, протидіють зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру, борються з організованою злочинністю, забезпечують захист населення у разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів та інших катаклізмів, які можуть виникати.

У перші дні існування України як самостійної держави в прийнятій Декларації про державний суверенітет України чітко виражені життєво важливі інтереси нашої країни, тобто національні інтереси, які відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи їх задоволення.

Серед них на сучасному етапі **пріоритетними національними інтересами є:**

- Створення громадянського суспільства, підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;
- Досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- Забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів;
- Створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки;
- Забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;
- Збереження та підвищення науково-технічного потенціалу;
- Зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;
- Розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців;
- Розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ;
- Налагодження рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту.

Національна безпека — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних

паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Основні категорії Національної безпеки України:

- Національні інтереси — життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток;
- Загрози національній безпеці — наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України;
- Воєнна організація держави — сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем із боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз;
- Правоохоронні органи — органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.

Відповідно ст 3. Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 **об'єктами національної безпеки є:**

- людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи;
- суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- державу — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Відповідно до ст. 4. Закону України «Про основи національної безпеки України», **суб'єктами забезпечення національної безпеки є:**

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- Суди загальної юрисдикції;
- Прокуратура України;
- Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

- Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України;
- громадяни України, об'єднання громадян.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є:

- Пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- Верховенство права;
- Пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- Своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- Чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- Демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- Використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

Пріоритетами національних інтересів України є:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності]], моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;

- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір;
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

2. Історія розвитку концепції національної безпеки України

Не можна сказати, що Україна належить до числа держав світу, що надають реальне і істотний вплив на хід розвитку всього людства. Однак, якщо Древній Єгипет і Китай, можна охарактеризувати як джерело зародження людської цивілізації, Індію - як джерело духовного світу, Грецію - як джерело філософії, Рим - як джерело держави і права, а США - як джерело демократії, то Україна - як джерело великих експериментів з виживання держави та її народу.

Історично Україна завжди мала складне геополітичне положення, багатонаціональний народ і жорстоких правителів. Дані фактори сприяли тому, що Україна протягом останнього тисячоліття піддавалася практично безперервним впливам безлічі внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки. Історія України унікальна за своєю трагічністю, героїзму і самовідданості народу.

Найважчий іспит на виживання витримала Україна і в останньому столітті другого тисячоліття. У країні двічі змінилася суспільно-економічна формація, в результаті потрясень і воєн величезна кількість громадян загинуло або виявилось за межами країни.

Однак, незважаючи на трагічність своєї історії, Україна нерідко демонструвала унікальні здібності до виживання, проявляла найпотужніші соціально-психологічні захисні механізми (особливо в критичні моменти), що забезпечують не лише її виживання, а й подальший розвиток.

Разом з тим, незважаючи на величезний досвід, великі потрясіння і втрати населення, Україна і до теперішнього часу не зуміла створити ефективного механізму захисту країни від небезпеки.

Подальші дії щодо забезпечення безпеки та розвитку країни не є очевидними і однозначними. Так, наприклад, зростання економіки неминуче веде до зростання екологічної загрози, посилення силових структур виконавчої влади держави - до зниження рівня життя населення та збільшення соціальної напруженості, а посилення позицій України на міжнародній арені - до збільшення протиріч з провідними державами світу.

В результаті, посилення протидії одного джерела небезпеки, як правило, призводить до зростання негативних впливів на країну з боку інших джерел небезпеки. При цьому обмеженість природних та інших ресурсів держави не дозволяє вирішити завдання одночасного протидії безлічі різних загроз традиційним (екстенсивним) шляхом, тобто за рахунок нарощування сил і засобів по всіх напрямках забезпечення безпеки.

Необхідний перехід на інтенсивний і якісно новий шлях організації забезпечення безпеки і розвитку країни. При цьому виникає проблема вибору найбільш безпечного шляху розвитку України з безлічі можливих і ведуть до

поставленої мети. Рішення даної проблеми має здійснюватися на основі нових технологій вироблення захисних управляючих впливів з використанням принципів інтелектуального управління. З теорії управління відомо, що складність системи управління повинна бути адекватна складності керованого об'єкта. Тому і при виробленні принципів і механізмів забезпечення безпеки країни необхідно враховувати всю складність її організації.

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду забезпечення безпеки соціальних систем показує:

1. Забезпечення безпеки не може бути одноразовим актом. Це безперервний процес розвитку систем забезпечення безпеки, вдосконалення методів, способів і механізмів моніторингу, виявлення потенційних небезпек і загроз, вироблення та реалізації ефективної протидії всьому спектру існуючих і прогнозованих загроз.
2. Безпека може бути забезпечена лише при комплексному використанні всього арсеналу наявних сил і засобів. Найбільший ефект досягається тоді, коли всі використовувані сили, засоби і методи об'єднуються в єдиний, цілісний механізм - систему забезпечення безпеки.
3. Одна система безпеки не може забезпечити необхідний рівень захищеності країни без належної підготовки та забезпеченості необхідними силами і засобами, без участі відповідних органів управління і необхідних правових, організаційних і технічних заходів.
4. Важливу роль у створенні ефективної системи забезпечення безпеки відіграє своєчасна розробка та введення в дію якісно нових концептуальних і нормативних правових документів у сфері забезпечення безпеки країни.

Основними етапами розробки концептуального підходу до забезпечення безпеки України є:

- 1) аналіз стану безпеки України та світової цивілізації;
- 2) вибір основної захищається системи та її елементів (об'єктів безпеки);
- 3) визначення основного завдання, мети і напрямів забезпечення безпеки України;
- 4) розробка принципів забезпечення безпеки України;
- 5) визначення загального алгоритму забезпечення безпеки України;
- 6) формування структури системи забезпечення безпеки України та складу суб'єктів забезпечення безпеки;
- 7) визначення рівнів управління і режимів функціонування системи забезпечення безпеки України.

Розробці концепцій, доктрин, програмних та інших подібних документів у галузі забезпечення безпеки будь-яких систем повинен передувати аналіз існуючого стану безпеки даної системи і навколишнього її світу.

Загальний стан безпеки України в даний час можна охарактеризувати, як проблемне і не має тенденції до покращення. Стан і розвиток основних сфер життєдіяльності українського суспільства показує, що кризові явища перехідного періоду далеко не подолані.

Безпека громадян (людини, особистості), стабільність суспільства і держави, їх захищеність від можливих небезпек різного (природного, техногенного і соціального) характеру оцінюється тривалістю і якістю життя її громадян, а також співвідношенням цих показників з аналогічними показниками в інших країнах світу.

В даний час тривалість життя громадян України становить 65-68 років, що на 15-17 років менше, ніж у розвинених країнах світу.

Стан безпеки українського суспільства характеризується порушенням основних суспільних зв'язків: сімейних, економічних, інформаційних, культурних, духовних, міжнаціональних та інших. Під впливом ряду негативних факторів в Україні відбувається критичне зниження стійкості сім'ї, основного елемента українського суспільства. За останні 10 років кількість розлучень на 1000 осіб населення зростає більш ніж у 1,5 рази.

За останні 10 років реформ відбулося істотне розшарування українського суспільства на багатих і малозабезпечених громадян, як результат несправедливої приватизації основних галузей економіки. Співвідношення доходів 10% найбагатших і найбідніших громадян в Україні становить 1 до 15, що в 3 рази перевищує значення аналогічних показників у розвинених країнах світу і є критичним.

Знижується частка економічно активного населення при збільшенні числа хворих, інвалідів, злочинців і наркоманів. Чисельність працездатного населення катастрофічно зменшується. Кількість інвалідів в країні продовжує зростати. Число засуджених за 15 років збільшилася приблизно в 2,5 рази, а число злочинів - в 1,5 рази. Часткове заповнення ринку праці відбувається за рахунок міграції. Але частина міграції носить негативний характер і призводить до виникнення ряду проблем, які поглиблюють політичну та соціально-економічну ситуацію в країні.

Сформувалася істотна неоднорідність економічного простору України. Надмірні відмінності в умовах життя населення центру і периферії, між різними регіонами країни сприймаються суспільством, як порушення принципів соціальної справедливості, збільшують небезпеку виникнення регіональних криз і міжрегіональних конфліктів, відцентрових тенденцій і сепаратизму, послаблення цілісності суспільства і держави.

Зниження рівня безпеки України характеризується послабленням основних ознак її державності. Численність населення України зменшується небезпечними темпами. Незважаючи на стабільність останніх років, в Україні смертність досі вище народжуваності.

Рівень обороноздатності України неухильно знижується і не відповідає сучасним вимогам. Україна має дуже малий військовий бюджет в 65 разів нижче ніж у США. Система наукового та військово-технічного забезпечення оборони і безпеки України, її оборонно-промисловий комплекс продовжують перебувати в кризі. Військова реформа, включаючи реформу систем комплектування та підготовки військових кадрів, практично провалилася і ніяк не вийде з стадії безперервних скорочень і структурних перетворень.

Економічну основу держави підриває недосконалість податкової системи та низький рівень збирання податків. За різними оцінками, частка тіньового сектора економіки країни становить від 30-50%. Руйнівний вплив на всі сфери життєдіяльності країни надає корупція. Вона підриває віру громадян у справедливість, породжує соціальну напруженість, перешкоджає розвитку країни.

На рівень безпеки країни негативно впливає низька ефективність системи державного управління, яка обумовлена:

- Відсутністю стратегії (або хоча б концепції) розвитку країни, зрозумілою більшості населення і підтримуваної їм;
- Хронічним невиконанням прийнятих цільових програм та поставлених завдань, часта зміна цілей;
- Неузгодженістю дій різних міністерств і відомств при вирішенні спільних завдань;
- Відсутністю наукового обґрунтування прийнятих рішень і структурно-організаційних перетворень;
- Низьким рівнем професійних, духовно-моральних якостей управлінських кадрів і застосуванням корпоративних принципів їх висунення.

У правовій сфері виникають загрози нового виду - пов'язані з прийняттям законодавчих актів «не до кінця продуманих», з точки зору правових наслідків або розроблених в інтересах певних груп осіб. Та й вся практика правотворчості і правозастосування не відповідає сучасному світовому рівню і потребам більшості населення: «закон, як дишло - куди повернув, туди й вийшло». Це викликає зниження довіри населення до чинного законодавства та рішеннями органів усіх гілок влади.

Зовнішня безпека України. Економічне ослаблення України, роззброєння, згорання оборонно-промислового комплексу країни призвели до зниження міжнародного статусу і ролі України, зменшення її впливу на економічні та політичні процеси в світі, витіснення її в міжнародній сфері. Це підтверджується:

- Одностороннім виконанням Україною деяких міжнародних договорів, неприєднанням ряду країн до важливих міжнародних договорів або відмовою від їх ратифікації та виконання;
- Істотним зниженням порога застосування сили в міжнародних відносинах і зростанням числа збройних конфліктів;
- Низькою ефективністю укладених Україною з рядом країн СНД угод у галузі політичного, військового та економічного співробітництва;
- Неврегульованістю міждержавних (на ґрунті газових контрактів) і міжнаціональних (нерозуміння сходу і заходу країни) відносин, і можливістю виникнення на цій основі збройних конфліктів із залученням до них інших держав, насамперед Росії і США;
- Посиленням позицій екстремізму, сепаратистських, релігійно-націоналістичних настроїв в країні після перевороту, пов'язаного з Євромайданом.

Гострою зовнішньою загрозою для України, як і для більшості розвинених країн, останнім часом, стала загроза тероризму. Який безсумнівно виникне в якості наслідків збройного конфлікту на південному сході України. За оцінками фахівців, у світі діє близько 500 терористичних організацій і груп екстремістської спрямованості. За 10 останніх років ними скоєно понад 6000 терористичних актів, в яких загинули і отримали поранення 25 тис. чоловік. Об'єктом терористичних атак все частіше стають місця масового перебування громадян: площі міст, кінотеатри, школи, аеропорти, вокзали.

Таким чином, аналіз стану безпеки України показує, що при збереженні існуючих тенденцій зростає небезпека існуванню та розвитку України, як соціальної держави, здатного забезпечити гідне життя і вільний розвиток людини відповідно до Конституції.

По класифікації американського ученого другої половини ХХ століття Е. Тоффлера людство в своєму розвитку пережило дві хвилі цивілізації - «сільськогосподарську» і «індустріальну». З другої половини ХХ століття людство вступило в третю хвилю цивілізації - «інформаційну». Це принципово нова, постіндустріальна епоха розвитку людства. Але одна з її негативних особливостей полягає в тому, що еволюція людської цивілізації до ХХІ століття вперше досягла такої межі, за межами якої цілком реальною стала загроза глобальної катастрофи. Необдумана діяльність людини створила абсолютно нову ситуацію на планеті, породила безліч проблем і загроз всьому людству, що не мають історичних аналогів і готових методів їх вирішення, а також навіть не усвідомлюваних більшістю населення Землі. **До числа найгостріших, невідкладних проблем, що стоять сьогодні перед світовим співтовариством, відносяться:**

- Загроза глобальної екологічної катастрофи;
- Можливість світової термоядерної війни і продовження гонки озброєнь;
- Мінерально-сировинна криза;
- Зростання населення Землі і посилення боротьби за ресурси;
- Матеріальний і культурний розрив між населенням найбільш розвинених країн світу (так званого «золотого мільярда») і величезної маси найбіднішого населення країн, делікатно названих «розвиваються»;
- Міжнародний тероризм;
- Медико-біологічні проблеми збереження здоров'я і життя (фізичного виживання, збереження роду та виду);
- Відсутність єдиних позицій (країн, блоків, коаліцій держав) з питань вирішення головних проблем сучасності.

Основною глобальною загрозою є загроза екологічної катастрофи. Величезні і все більш розширюються масштаби використання природних мінеральних ресурсів привели не тільки до виснаження сировини в окремих країнах, а й до істотного збіднення всієї сировинної бази планети. На конференціях ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р і в Йоганнесбурзі у 2002 р вказувалося, що темпи

знищення біологічного різноманіття такі, що при їх збереженні через 50 років залишиться тільки 30-50% існуючого біологічного різноманіття землі.

Постійний розвиток промисловості, транспорту, сільського господарства вимагає збільшення витрат енергії і тягне за собою все зростаюче навантаження на природу і зміна клімату. В результаті людської діяльності відбувається потепління, яке може викликати незворотні процеси:

- Танення льодів, підняття рівня світового океану і затоплення багатьох прибережних районів;
- Зміна вологообміну на поверхні Землі, скорочення кількості опадів і зміна напрямку вітру.

Ясно, що подібні зміни поставлять перед людьми величезні, можливо нездоланні проблеми, пов'язані з веденням господарства та забезпеченням необхідних умов життя. Сьогодні, як справедливо зазначив В.І. Вернадський, людство знайшло таку міць у перетворенні навколишнього світу, що воно починає істотно впливати на еволюцію біосфери як цілого. Зупинити наростаючу тенденцію глобальної екологічної кризи і руйнування ноосфери планети Земля - невідкладна, першорядне завдання людства в XXI столітті.

Інша найважливіша і очевидна проблема - мінерально-сировинна криза. Оцінки показують, що залишилися ресурсів Землі може вистачити приблизно на 100 років (родючі ґрунти, ліси, прісна вода, кисень, енергоресурси: нафта, газ, вугілля, уран). Що, здавалося б, треба робити? Об'єднати зусилля всіх країн і здійснити перехід на нові джерела енергії (термоядерні, сонячні, гідротермальні). Це дозволить істотно збільшити час існування життя на Землі. За цей час можна розробити нові технології виробництва продовольства, досягти загального рівня вищої освіти, на цій базі збільшити чисельність населення, тривалість життя. Приступити до освоєння ближнього космосу, а в перспективі і далекого. Але замість цього ми бачимо, що на Землі реалізуються програми виживання одних за рахунок інших: переділу світу і захоплення ресурсів, скорочення населення Землі «цивілізованими» методами за допомогою непомітних для більшості сучасних, у тому числі інформаційних та генних «технологій». Стають нормою обман, злочинство, розпуста, ворожнеча, насильство, вбивство. Руйнується мораль і культура, наука і освіта, виробництво та управління. Знижується безпека і якість життя величезної маси людей за всіма показниками: здоров'я і тривалість життя, якість харчування та житлових умов, правова і соціальна захищеність, впевненість у майбутньому, націленість на творчу працю, прагнення до народження і виховання дітей, єдність і натхненність людей на основі високої ідеї, що відповідає призначенню людини.

Наявність зазначених вище проблем, їх триваюче загострення і відсутність видимих шляхів їх вирішення свідчить про наявність поглиблення кризи цивілізації. Виникає питання - а чи не є ми всі заручниками і виконавцями глобального процесу руйнування цивілізації і не заплуталися ми в мережах міжнаціональних, релігійних, соціальних та інших

суперечностей? І якщо не видно виходу, то може бути наші теорії недостатні і, за великим рахунком, невірні? Тоді вони повинні бути піддані критичного переосмислення, а для пошуку рішення доведеться виходити на більш високий рівень осмислення реальності. Для цього потрібен інший масштаб і рівень істинності знань. А що наука?

В останні роки наука в нашій країні за прикладом заходу все більше і більше допомагає розвитку і впровадженню нових технологій, орієнтованих на зростання прибутку. Розвиток науки все поступово розгортається на так званий інноваційний, а по-простому, “внедренческий” шлях. Головне завдання науки зараз - добувати знання для найближчого прогресу і впровадження технологій, тобто працювати на потребу дня і забезпечувати власне виживання. На це її штовхає сама держава.

Справжнє ж завдання науки - пізнавати і пояснювати істинні закони світобудови, формувати несуперечливу єдину систему знань, що описує загальну картину світу. На цій основі наука повинна допомагати суспільству і, в першу чергу, утворенню в поетапному формуванні індивідуального (особистісного), громадського та цивілізаційного типів (рівнів) мислення людини з урахуванням усіх його складових: світогляду, світосприйняття та відношення до світу. Критерієм істинності і правильності (позитивності) даних категорій для кожної людини є максимум його внеску в підвищення безпеки та розвитку (людини, суспільства, цивілізації).

Однак сучасна наука (не тільки вітчизняна) залишається на позиціях колишніх теоретичних помилок і вузько дисциплінарних інтересів, не дає відповідей на більшість з вищевказаних питань подальшого життя суспільства.

З позицій системного підходу Україна розглядається, як складна цілеспрямована соціальна система, що має своє призначення. Усвідомлення власного призначення і прагнення до його виконання, має найважливіше значення в забезпеченні безпеки кожної людини і всіх соціальних систем. Призначення України, як її історичної місії у світі, формувалося і трансформувалося з урахуванням умов природного середовища, устремлінь народу, культурної та духовної еліти, влади і капіталу, а також взаємодії з іншими країнами світу.

Виходячи з даних трактувань виконуваних місій, можна зробити висновок, що призначення України пов'язане зі збереженням і розвитком позитивних процесів, що відбуваються не тільки на її території, але також на континенті. Тому збереження і розвиток України можна розглядати як важливий фактор, що сприяє виживанню і розвитку всього світу. Для успішного виживання і розвитку Україна повинна володіти комплексом захисних властивостей, значна частина яких визначається наявністю системи забезпечення безпеки. Вигляд (склад, структура, функції і характеристики) системи забезпечення безпеки України істотно залежить від вибору основної захищеної системи.

Комплексний аналіз різних точок зору на сутність поняття національної безпеки у контексті сучасних глибинних змін світового економічного,

політичного та культурного простору, дозволяє також дійти висновку, що мають бути продовжені досліджені співвідношення національного й державного інтересу, міжнародного й національного інтересу у сучасній світовій політиці.